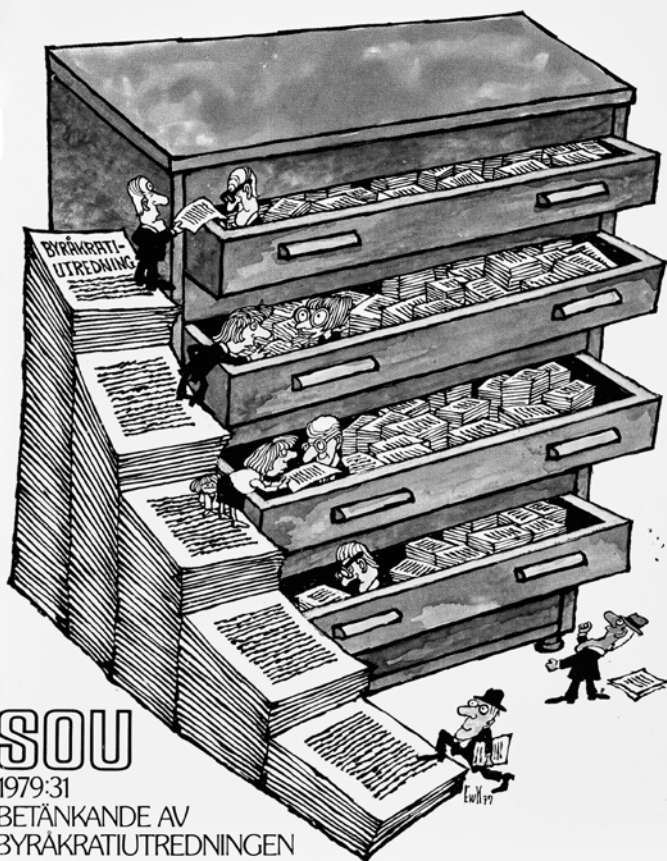

DEL I
MARKNADENS SPRÅK

BÄTTRE KONTAKTER

MELLAN ENSKILDA OCH MYNDIGHETER

Omslaget till Byråkratiutredningens betänkande (SOU 1979:31), tecknat av Ewert Karlsson, signaturen EWK. Reproduktion: Kungliga biblioteket.

Krångla lagom!

Välfärdsstatskritiken och byråkratiseringsdebatten

Carl Marklund

Den svenska välfärdsstaten tillväxte kraftigt under efterkrigstiden. I mitten av 1970-talet var en stor del av arbetskraften anställd inom den offentliga sektorn. De skattefinansierade verksamheterna utgjorde en ökande andel av bruttonationalprodukten.¹ Byråkratin i allmänhet och välfärdsstatsbyråkratin i synnerhet kom att framstå som samhällsproblem i sig, och blev föremål för statsmaktens självutredande verksamhet. Som illustreras av omslaget till en av de många utredningarna på området, Byråkratiutredningens betänkande från 1979 här intill, bidrog utredningarna i sig till den svällande förvaltningen. Här följer jag denna ”statliga självkritik”, dess olika schatteringar och rörelser och visar hur den blev en bärande idé för många tongivande aktörer under marknadens tid.

I såväl forskning som debatt beskrivs den offentliga sektorns tillväxt främst som ett resultat av arbetarrörelsens politiska mobilisering (vid sidan av den ekonomiska tillväxten), men också som ett utfall av ett slags djupare enighet kring välfärden som övergripande nationellt mål.² Detta trots hårda strider kring enskilda välfärdsreformer, jämna resultat i återkommande riksdagsval och ständig idékamp kring samhällsutvecklingen i stort som smått.³ En förklaring till att det ändå framstått som att välfärdsbygget på ett djupare plan präglades av enighet kan ligga i att reformerna vanligen förbereddes genom parlamentariska utredningar och grundligt remissarbete. Viktiga reformer växte fram ur folkrörelser och intresseorganisationer. Men det fanns också en stark

önskan att förankra politiska initiativ ”ovanifrån” i dessa miljöer, inte minst för att svara mot föränderliga behov och värderingar under lång tid framöver. Vidare fanns det en hög tilltro bland ansvariga politiker, tjänstemän och experter till möjligheten att befria medborgarna genom riktade reformer, en tilltro som av allt att döma delades av stora delar av befolkningen.⁴ Tilltron baserades inte minst på en övertygelse om att vetenskapliga undersökningar, prognoser och planering kunde läggas till grund för ”de stora programmen”,⁵ men också att dessa medel i sin tur skulle kunna användas för att dels i förväg, dels löpande analysera reformernas inverkan på det framväxande välfärdssamhället. Staten sågs i breda kretsar som ytterst ansvarig för samhällsutvecklingen och politiken accepterades vanligen som det givna medlet för att påverka dess riktning. I efterhand har synsättet lite förenklat förbundits med det moderna projektets så kallade sociala ingenjörskonst.⁶

Givet dess omfattning och betydelse är det inte förvånande att välfärdsstatens framväxt ständigt åtföljts av kritik, den föregivna enigheten till trots. Historikern Nils Edlings studie av välfärdsstats*begreppet* användning i Sverige har till exempel visat hur såväl utbyggnaden av som innehållet i välfärdsstaten varit omstridd från första början. Olika frågor och teman har dominerat i olika skeden, avsändare och genomslag har också växlat. Edling pekar bland annat på hur högerkritiker tidigt utgick från att det allmännas skattefinansierade tillväxt på sikt skulle inskränka äganderätten, egenföretagandet och rättsstaten, formellt eller informellt. Kritiska röster till vänster vände sig dels mot ”den ofärdiga välfärden” (reformister), dels mot att sociala reformer i sig inte kunde förväntas leda till socialismen (radikaler).⁷

Den nära samverkan mellan folkrörelser, näringsliv och partiväsen som kännetecknar det svenska välfärdssamhället – ibland tolkat i termer av korporatism – återspeglas också i en brokig och inledningsvis ganska flyktig välfärdsstatskritik,⁸ framsprungen ur en mängd olika miljöer kring en rad olika frågor och företeelser. Oavsett om kritikererna såg själva välfärdsstaten som utbyggd, färdigbyggd eller ofärdig vid tidpunkten ifråga tycks välfärdsstatens självklara genomslag i samtiden ha stått i centrum för kritikerna, såväl till höger som till vänster.⁹ Själva den gemensamma sektorns egentliga väsen blev en knäckfråga i ett slags misstankens hermeneutik, i ett skuggrikt växelspel mellan

”smygkapitalism” i vänsterkritikernas ögon och ”smygsocialism” i högerkritikernas.¹⁰

En vidare tolkning av Edlings resultat skulle kunna vara att välfärdsstatens status som självklart referensobjekt i svensk debatt – med den viktiga nyanseringen att själva välfärden ofta ifrågasatts som antingen otillräcklig eller överflödigt, medan välfärdsstaten i sig vanligen tagits för given – också medfört att välfärdsstaten blivit en nod för en mängd sinsemellan motsägelsefulla kritiska teman, och därmed något som på ett eller annat sätt alltid kan anses vara i ”kris”. Företeelser som beskattning, planering och övervakning har på högersidan ofta sammankopplats med ”socialism”. Mer allmänt ”moderna” och kanske lika gärna ”kapitalistiska” fenomen – som byråkratisering, datorisering eller till och med kommersialisering – har framför allt inom (ny)vänstern associerats med socialdemokratins oheliga allians med kapitalet, där välfärden blivit kapitalismens fikonlöv.¹¹ Genom välfärdsstatskritikens brokiga idéhistoria sätts alltså det kritiserade objektets sammansatta karaktär i relief: välfärdsstatens faktiska och ideologiska överbyggnad mellan stat och marknad, politik och ekonomi, tillväxt och trygghet ställs i samhällsvetenskaplig blyxtbelysning.¹²

Välfärdsstatskritiken är följaktligen en ganska svårfångad genre. Den dyker upp på många olika ställen i samhällsdebatten, dels i mycket allmänna termer, dels i ganska specialiserade sakfrågor. Dess *samhällskritik* – som alltså inte enbart bör läsas i termer av *välfärds*kritik, utan också som en delvis frihetligt orienterad *stats*kritik – har gett upphov till en rätt vildvuxen flora av begrepp för att gestalta det efterkrigstida svenska samhället, helt eller delvis, vid sidan om (då) huvudsakligen neutralt eller positivt kodade termer som folkhemmet, det starka samhället, den svenska modellen eller kort och gott ”välfärds-Sverige”. I en uppsats från 1988, nyutgiven 1993, destillerade sociologen Gunnar Olofsson fram begreppen ”kommandostat, planhushållningstyran, bidragssamhälle, förmyndarsamhälle, skattestat och ofantlig sektor” som ”polemiska motpoler” till välfärdsstaten.¹³ Borgerligt orienterade samhällsforskare och -debattörer, bland andra sociologen Hans L. Zetterberg, använde gärna termer som ”socialstat”, ”organisations-Sverige” och ”administrations-Sverige”. Till detta kommer mer marginella – och mer polemiskt laddade – uttryck som ”betongsamhället”, ”byråkrati-Sverige”,

”förbuds-Sverige” och ”krångel-Sverige”. Det senare var en tankefigur med rötterna i debatten om efterkrigsregleringarna som återvanns och cirkulerades i samband med ”välfärdsstatens kris” från mitten av 1970-talet fram till mitten av 1980-talet.¹⁴

Dessa begreppsliga rörelser utspelade sig naturligtvis inte i ett ekonomiskt eller socialt tomrum. De bottnade delvis i en oro över strukturproblem i den offentliga sektorn och konjunktur nedgång i den internationella ekonomin. När den svenska ekonomin gradvis började bromsa in vid mitten av 1970-talet – om än inte så kraftigt som i andra jämförbara industriekonomier, då ju den offentliga sektorns fortsatta tillväxt stimulerade efterfrågan på hemmaplan – skärptes näringslivets ideologiska offensiv mot välfärdsstaten i allmänhet och mot socialdemokratin i synnerhet.¹⁵ De professionella ekonomerna både innan- och utanför socialdemokratin anammade ungefär vid samma tid utbudsekonomin och öppnade därmed upp för nyliberalt tankegods,¹⁶ samtidigt som en bredare värderingsförskjutning mot individualism och post-materialism gradvis kunde förmärkas inom offentlig opinion och kulturliv.¹⁷

I efterhand har välfärdsstatens kris ofta tolkats som en fråga om ekonomiska problem i stagflationens spår. Men i den samtida debatten tycks välfärdsstatens funktionssätt ha varit ett minst lika framträdande tema, och särskilt föreställningen att välfärdsstatens problemlösning gav upphov till nya eller andra problem. Den till synes inneboende byråkratiseringstendensen i alla moderna välfärdsstater kunde förena välfärdsstatens kritiker både till höger och vänster: byråkratikritik återfinns utmed hela linjen, i såväl kulturradikala som reformbyråkratiska miljöer. Den kom till uttryck i en mängd olika genrer och repertoarer, alltifrån intellektuella essäer och statliga utredningar till ren ideologi-produktion, från såväl marginella rörelser långt ut på högerkanten som genom organiserade näringslivsintressen och politiska partier.

Det är just i skärningspunkten mellan dessa byråkratikritiska ”projekt” som välfärdsstatskritiken förtätas och ger ingångar för nyliberalt orienterat marknadstänkande. Här lyfter jag särskilt fram två aspekter av byråkratikritiken: dels hur det uppstår ett slags självanalys där tjänstemän, politiker och experter strävar efter att kritiskt granska

byråkratin, en introspektion som å ena sidan gör staten själv till ett studieobjekt men också bekräftar att någonting är fel i staten Sverige,¹⁸ dels hur specialiserade expertdiskurser om effektivisering och management stegvis förenas med förment folkliga upplevelser av ”krångel” som ett slags samhällsdiagnostisk självklarhet. Inom denna bredare fåra av byråkratikritik fanns alltså ett slags mångfald, som till en början knappast hade en gemensam nämnare eller utfall i marknadstänkandet. Detta väcker frågan hur just marknaden kom att framstå som lösningen på det tilltrasslade krånglet.

Byråkratin besvär – eller hur krångel leder till mygel

I intervjuboken *Apparaten Sverige* från 1969 – ett tidigt exempel på byråkratikritik – undersökte författaren och samhällsdebattören Nordal Åkerman hur beslutsfattare inom politik, förvaltning och media såg på sin egen roll och då framför allt svårigheten att reformera samhället i den takt och riktning som väljarna önskade.¹⁹ Frågan hade direkt politisk aktualitet då krav på bättre arbetsmiljö och ökat medbestämmande spelade en central roll vid de så kallade vilda strejkerna 1969–70, i spåren av rationaliseringssträvanden inom såväl statsägd som privat industri.²⁰ Ungefär samtidigt etablerades organisationssociologin som disciplin vid svenska högskolor, vilken tidigt kom att inrikta sig på den offentliga förvaltningens problem.²¹

Byråkratin som samhällsproblem satte även sina spår i kulturlivet. Flera svenska romanförfattare vände en kritisk blick mot ”välfärdens operatörer”, byråkrater i såväl privat som statlig tjänst, som inte sällan framställdes som maktfullkomliga och okänsliga – i bästa fall karriärer, i värsta fall myglare.²² I spåren av strukturrationaliseringen och kommunreformen suddades gränsen mellan byråkrat och politiker ut i den allmänna uppfattningen, samtidigt som det upplevda avståndet mellan medborgare och myndigheter ofta påstods ha ökat.²³

Även om problemet med centralisering och byråkratisering var en internationell företeelse kom byråkratin att framstå som ett centralt problem i den svenska samhällsdebatten inför riksdagsvalet 1976.

Detta bland annat till följd av köer och flaskhalsar i offentligfinansierad vård, omsorg och boende, men också som ett resultat av de föregående årens politiska "affärer" och kända personers skattebesvär. Våren 1976 anklagades ett antal svenska kulturpersonligheter, däribland Ingmar Bergman, för skattebrott. Ungefär samtidigt fick Astrid Lindgren en 102-procentig skattesats. Lindgren protesterade genom att publicera en satirisk saga om den giriga häxan Pomperipossa i *Expressen*. Bergman å sin sida skrev ett öppet brev där han deklarerade sin avsikt att lämna Sverige på grund av hanteringen av honom. Två internationella kändisar hade använt sin formuleringskraft och berömmelse för att kritisera svensk skattepolitik; båda texterna översattes och fick global spridning.²⁴

På hemmaplan bekräftade den internationella nyhetsrapporteringen den framväxande självbilden av ett samhälle präglad av övervakning och överdrivet nitisk myndighetsutövning, relativt oberoende av huruvida myndigheternas hantering var befogad eller inte. Skatteflykt som länge diskuterats som ett samhällsproblem sågs i allt högre grad som ett resultat av ett komplicerat och möjligen orättvist skattesystem som inbjöd till mygel.²⁵ Även om marginalsatterna pekades ut särskilt var det inte i första hand "skattetrycket" – i sig ett politiserat begrepp – som stod i fokus för kritiken i detta skede. Det var istället det svåröverskådliga skatte- och deklarationssystemet med dess byråkrati och uppföljande kontroll som framställdes som problematiskt och i vissa fall till och med integritetskränkande. Även ledande socialdemokrater tyckte sig skönja sambandet mellan skattesystemets utformning och skatteflykts utbredning, medan Folkpartiet gick till val under parollen "I Folkpartiets Sverige är det mindre krångel och byråkrati".²⁶ På borgerligt håll återlanserades begreppet "socialdemokratiska maktapparaten" som en kritik av arbetarrörelsens mångförgrenade organisationer och affärsverksamheter. Återigen var det mindre fråga om en kritik av den offentliga sektorn som sådan, snarare att dessa aktörer underförstått konkurrerade (framgångsrikt?) med det privata näringslivet på orättvisa villkor.²⁷ På socialdemokratiskt håll handlade det istället om hur rörelsen skulle kunna undgå att lastas av väljarna för statsförvaltningens naturliga tröghet: Skulle en socialistisk förvaltning bli möjlig i framtiden? Skulle den i sin tur kunna frambära ett mänskligare samhälle i linje med nya, mer frihetliga värderingar?²⁸

Korståget mot krånglet

Framväxten av en ny hållning gentemot välfärdsstaten i allmänhet och den offentliga förvaltningen i synnerhet bekräftades i valundersökningarna som följde på "maktskiftet" 1976.²⁹ Det är dock tydligt att såväl den inkommande borgerliga regeringen som Socialdemokraterna betraktade byråkratin som ett objektivet samhällsproblem, oavsett valrörelsens paroller. Redan före valet, i augusti 1976, hade regeringen Palme nämligen tillsatt den så kallade Byråkratiutredningen. Bortom grundsynen på byråkratikritiken rädde dock stora åsiktsskillnader mellan höger och vänster, spetsigt sammanfattat av moderatpolitikern och advokaten Stig Rindborg 1979: "Medan socialdemokraterna vill göra byråkratin mänskligare därför att de vill att medborgarna lättare skall acceptera att byråkratin får ökad makt, vill moderata politiker minska byråkratin för att ge den enskilde större valfrihet."³⁰

Det är alltså inte förvånande att Byråkratiutredningen möttes med stor entusiasm på borgerliga debattsidor. Man hoppades på förslag till konkreta besparingar och tydliga rationaliseringar. Men utredningens uppdrag var begränsat till att se över myndigheternas kontakter med medborgarna och ge förslag på hur dessa kunde förenklas.³¹ Själva utredningsarbetet var skäligen byråkratiskt i sig: kommittén gick metodiskt igenom blanketter och formulär kring allt möjligt, alltifrån byggnadslov, sophämtning, skatte- och självdeklaration till studiemedel, livsmedelssubventioner, ränte- och bostadsbidrag såväl som familjestöd. Utredarna påtalade bland annat "hotspråk" i myndighetskommunikationen, föreslog överklagandemöjligheter och författandet av en bred "samhällsguide" för att underlätta allmänhetens mellanhavanden med den offentliga maktens företrädare.³² Parallellt inledde en rad myndigheter interna översyner kring den egna byråkratin. Socialstyrelsen kom till exempel i sin interngranskning fram till att önskvärd rationalisering olyckligtvis skulle innebära att över 300 tjänster borde dras in vid myndigheten.³³

Parallellt med Byråkratiutredningen löpte bland annat Decentraliseringsutredningen, Länsdemokratikommittén och Statskontrollkommittén som alla på olika sätt belyste förvaltningens svårigheter. Även inom forskarvärlden, bland annat vid Samarbetskommittén för långtidsmotiverad forskning (inom projektet "Medborgarna, politikerna

och den offentliga sektorn”, MEPOS), Sekretariatet för framtidsstudier och Expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU), liksom i forskningsprojekt vid flera universitet adresserades byråkratiproblematiken.³⁴ Vid sidan av frågor om rättssäkerhet och samhällsinformation diskuterades i dessa sammanhang också ”kravet att förvaltningen skall vara ägnad att genomföra de beslut som fattas av de ledande statsorganen”, det så kallade styrproblemet.³⁵

Mot den bakgrunden bedömde den borgerliga trepartiregeringen att behovet av ”bättre planering och hushållning i statsförvaltningen” krävde en särskild utredning, utöver Byråkratiutredningen. I december 1976 bemyndigades den nya så kallade Förvaltningsutredningen att, under ordförandeskap av den folkpartistiske riksdagsledamoten och statsvetaren Daniel Tarschys, undersöka lösningar i dagens byråkrati och lösningar genom ökad flexibilitet.³⁶ Utöver ett tidstypiskt försök att populärt offentliggöra sitt utredningsuppdrag i den lilla skriften *Krångla lagom!* bidrog Förvaltningsutredningen genom sitt huvudbetänkande 1979 med underlag till proposition 1978/79:111 som regeringen lade fram, helt i linje med vallöftet om mindre byråkrati.³⁷ Den stora så kallade anti-krångel-propositionen rymde inte mindre än 172 olika förslag till förenklingar varav 28 krävde beslut av riksdagen och lanserades på en stort upplagd presskonferens i mars 1979 där statsminister Ola Ullsten (FP) utlovade ett ”korståg” mot ”onödig byråkrati”, ett formuleringssätt som till och med borgerliga *Svenska Dagbladet* fann ”en smula drastiskt”.³⁸

Ostyrbara vägval?

Under tiden fick Förvaltningsutredningen utökat mandat att även undersöka problemet med ”ostyrbarheten”. Under trycket av den ekonomiska tillbakagången och den andra oljekrisen upplevde de borgerliga regeringarna och opinionsbildarna att den administrativa självständigheten bromsade de egna reformförslagen. I vissa borgerliga kretsar ansåg man att myndigheternas tjänstemän antingen skolats in i socialdemokratiskt tänkande eller helt enkelt anpassat sig av karriärskäl.³⁹ Men till utfallet låg denna utveckling helt i linje med de tröghetseffekter som den statsvetenskapliga forskningen kunnat konstatera inte bara i Sverige

utan i alla jämförbara västländer, alldeles oavsett om socialdemokrater innehåft regeringsmakten eller ej. Rimligen var problemet alltså av mer allmän karaktär.

I Förvaltningsutredningens slutbetänkande skisserades tre orsaker och tre ”vägval” rörande ostyrbarheten. Bland orsakerna angavs bristande återkoppling kring politikens effekter, den ”offentliga sektorns tillväxt och ökande komplexitet” – ett slags faktisk decentralisering – och den ”självalda ostyrbarheten” då statsmakten valt att begränsa utrymmet för politisk påverkan, till exempel inom rättsväsendet samt närings- och föreningslivet.⁴⁰ Men ostyrbarheten hade inte enbart praktiska effekter, den påverkade också myndigheternas och tjänstemännens självupplevda status och nyrekrytering. I en undersökning publicerad 1979 redovisades minskat självförtroende bland högre statstjänstemän, som i allt högre grad såg sig omsprungna i effektivitet, makt och inflytande av näringslivets högre chefer.⁴¹

Medan ostyrbarhetens problem alltså engagerade utredningsväsendet som en i grunden teknisk fråga kring hur politiken skulle kunna ges ökat genomslag i samhällsutvecklingen växte en delvis motsatt, mer politikfientlig, ”ostyrig” och tydligt ideologiskt profilerad byråkratikritik fram. Samtidigt som socialkonservativt och socialliberalt orienterade utredningsexperten, riksdagspolitiker och ledarskribenter hängde kvar vid ostyrbarheten som huvudproblem,⁴² började mer marginella röster inspireras av nykonservativa och nyliberala tankegångar hämtade utanför landet. Här skrevs den svenska välfärdsstatens byråkrati in i ett kallakrigsscenario, där såväl välfärdsstaten som byråkratin utmålades som en ”smygsocialisering”, eller till och med som resultatet av sovjetiskt påverkansarbete. Som ett exempel ur mängden kan nämnas Stiftelsen Fritt uttryckt, som 1980–82 publicerade ”den nya pocket-tidningen” *Folk-tribunen* med den något svulstiga undertiteln *Mot byråkratins dårskaper och rättsrötans tyranni*. I detta perspektiv framstod statsminister Ullstens stort upplagda anti-krångel-proposition knappast som något pålitligt bålverk till skydd för personliga fri- och rättigheter, som upplevdes som hotade bland visserligen marginella men ändå talföra grupper.⁴³

Den borgerliga byråkratikritiken uppenbarade sig alltså i två varianter i övergången mellan 1970- och 1980-tal: den tekniskt orienterade

önskan att stärka den politiska styrningen och myndigheternas effektivitet, å ena sidan, och den ideologiskt grundade misstron mot staten och socialdemokratin å den andra. Men denna spricka kom med tiden att överbryggas inom såväl SAF:s som SNS opinionsbildande verksamhet. Av allt att döma skedde detta i samband med debatten om löntagarfonderna, den omdaning av den inhemska politiska ekonomin dessa väntades medföra samt rädslan för "fondsocialism" och medföljande fondbyråkrati. Gradvis fusionerades attackerna mot den ostyrbara och ineffektiva offentliga sektorn med försvaret av såväl den privata företagsamheten som de personliga rättigheterna.⁴⁴ Som *Näringslivets kalender* retoriskt frågade 1979: "Man klagar på byråkratins brist på effektivitet jämfört med näringslivets. Det borde man kanske inte göra, för är det inte just tack vare den som vi kan hoppas få behålla en viss personlig frihet?"⁴⁵ Liknande tankegångar hade redan tidigare uttryckts av företrädare för den ideella intresseorganisationen Svenska Marknadsförbundet, bland andra Jan Gillberg och Magnus Ivarsson, där särskilt den senares budskap från 1977 att marknadsekonomin kringskurits av "skattestaten" tycks ha nått ett bredare genomslag.⁴⁶

1980 framstår för övrigt som ett strömkantringsår i byråratikritiken. På SAF-kongressen detta år ställdes det upp ett "vägval" mellan ett "skapande" och ett "bevakande" Sverige.⁴⁷ I skrifter av fria debattörer som senare skulle dyka upp i olika SAF-sammanhang framställdes Sverige som ett "kontrollsamhälle" som skulle behöva "nollställas" från såväl socialdemokratin som välfärdstänkandet för att säkra sin plats i välståndsligan i den allt hårdare konkurrensen på världsmarknaden.⁴⁸ Här förenades alltså den etablerade byråratikritiken med marknadsentusiasm, vilket bland annat via Fria Moderata Studentförbundet kanaliserades vidare in i den bredare politiska borgerligheten. Ofta gestaltades detta som sagt i termer av ett medvetet vägval inför välfärdsstatens kris, i vad som förefaller vara en lika innovativ som paradoxal tolkning av planeringsproblemets dilemma: ostyrbarheten skulle upphävas, bara marknaden tilläts verka fritt.⁴⁹ Det är alltså i skiftet mellan 1970- och 1980-tal som synen på statens byråkrati som ett hot mot näringslivets konkurrenskraft och förnyelseförmåga gradvis börjar omformas till föreställningen att näringslivet i sig är obyråkratiskt och därmed bättre rustat att kringgå planerings- och styrningsproblematikens dilemma.

Förnyelse och ifrågasättande

Under tiden i opposition följde ledande socialdemokrater framväxten av välfärdsstatskritiken, men lämnade också egna viktiga bidrag till byråkratiseringsdebatten. Många kunde instämma i resonemangen om ostyrbarheten, men fann vanligen kritiken mot den offentliga sektorn ogrundad, trots vissa belägg i valundersökningen 1976. Samtidigt hade byråkratiseringskritik länge förekommit inom arbetarrörelsen – inte bara riktad mot näringslivet och det moderna arbetets organisering, utan också gentemot professionaliserings- och förstelningstendenser i Folkrörelse- och Kommunsverige. Inspirationen kom från såväl nyvänstern som alternativrörelsen. Inom den europeiska socialdemokratin pågick under hela 1970-talet en livaktig debatt om behovet av ”förnyelse” genom ökat politiskt deltagande och stärkt ekonomisk demokrati,⁵⁰ som inom den svenska socialdemokratin bland annat kom till uttryck i arbetet inom den så kallade Framtidsgruppen.⁵¹

Två huvudsakliga vägar utkristalliserade sig: dels att medborgare och myndigheter skulle föras närmare varandra genom förvaltningspolitiska reformer, dels att den offentliga ekonomin skulle stärkas genom marknadsorienterade åtgärder. Tongivande rörelseanknutna ekonomer, en var Klas Eklund – sedermera sekreterare i SAMAK:s ekonomisk-politiska grupp och medarbetare i Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) – propagerade tillsammans med andra profilerade ekonomer under 1981 för att socialdemokratin skulle satsa på hårdare finanspolitik och ökade företagsvinster, ”hästkuren”.⁵² Med en förväntad tillväxtnedgång skulle den offentliga sektorn behöva en grundlig förnyelse och Eklund skissade gärna upp denna i skilda sammanhang.⁵³

Även om det eklundska marknadsevangeliet i viss mån speglade en allmän oro över de jämförelsevis snabbt ökande offentliga utgifterna i Sverige – bland annat undersökta i Statskontorets internordiska och jämförande så kallade KRON-projektet – övertygade det inte så många inom rörelsen, åtminstone inte i denna första fas.⁵⁴ Kanske påminde det alltför mycket om tongångarna från SAF. Men det svarade väl mot dels föreställningen om skattefinansierade systems inneboende expansionism, dels mot den bredare uppfattningen att såväl välfärdsstatens ekonomiska förutsättningar som administrativa funktioner skulle

ställas inför så avgörande utmaningar inom en nära framtid – i form av krav på ”individens frihet” och fortsatt tillväxt – att radikalt nytänkande, och kanske nya värderingar, krävdes för att säkra framtidens välfärdssamhälle.⁵⁵

Utöver allmänna och knappast nya krav på ”effektivisering” hördes också ifrågasättanden av gamla sanningar, till exempel från statistikchefen Staffan Wahlström vid Statistiska centralbyråns Utredningsinstitut, som valåret 1982 uttryckte en stilla undran: ”Är det kanske så att många av de skillnader i levnadsförhållanden vi observerar i samhället mera är en fråga om att människorna har valt att leva på olika sätt snarare än att det rör sig om jämlikhetsproblem?”⁵⁶ Föreställningen att individen ”passiviserades” i välfärdssamhället hade länge förekommit i framför allt den utländska högerkritiken av Sverige – där dock svenskarna ganska ofta beskrevs som rätt passiva till att börja med, som om detta var en naturlig del av en folkmentalitet – men först mot mitten av 1980-talet började denna tematik även inspirera till seriösa forskningsansatser och figurera i den inhemska samhällsdebatten.⁵⁷

Byråkratins problem kopplades allt närmare frågan om makt i mötet mellan medborgare och myndigheter. Forskningsprojektet ”Byråkrati och makt i krångelsverige” vid Stockholms universitet fann bland annat att medborgarna hade en alltmer påtaglig erfarenhet av att inte bli bemötta på rätt sätt i kontakterna med myndigheterna.⁵⁸ Även ovannämnda ESO (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi) studerade ”byråkratiseringstendenser” i dagens Sverige,⁵⁹ tendenser som även kunde anses hindra innovation och företagande, enligt Statens industriverk.⁶⁰ Inte desto mindre tycktes svenskarna enligt tillgängliga undersökningar i ganska hög utsträckning behålla sin tilltro till välfärdsstaten. I 1982 års väljarundersökning fick till exempel en urvalsgrupp ta ställning till förslaget att minska den offentliga sektorn. 38 procent av de tillfrågade tyckte detta var ett bra förslag medan 45 procent tyckte det var dåligt.⁶¹ Fem år senare menade hela 62 procent av personerna i åldern 18–25 år i en internationell ungdomsundersökning som etnologen Åke Daun hänvisade till i sin uppmärksammade bok *Svensk mentalitet* (1989) att ”välfärdssystemet” gjorde dem stolta över sitt land – detta då i jämförelse med 72 procent som angav ”naturen och naturresurser” och 66 procent som nämnde ”levnadsstandarden”.⁶²

Välfärdens vardag

Denna relativt jämna fördelning mellan kritiker och stödjare av välfärdsstaten och den offentliga sektorn bekräftas i stor utsträckning av såväl SOM- som välfärdsstatsundersökningarna färdigställda vid Göteborgs universitet från och med 1986. Undersökningarna syftade inte bara till att mäta opinion i abstrakta termer utan även att inhämta bedömningar av konkreta erfarenheter.⁶³ Det är kanske betecknande att den marknadsliberala tankesmedjan Timbro vid denna tid fokuserade på frågan om socialdemokratiens ställning och egenskaper i Sverige, snarare än välfärdsstaten eller -samhället i sig, bland annat genom en studie som gav de föga positiva alternativen ”maktapparat eller koloss” som beskrivningar av den dominerande politiska rörelsen i Sverige. Intressant nog var det här snarare arbetarrörelsens vittförgrenade kooperativa verksamhet plus de affärsdrivande verken och statsägda företagen, och alltså inte den offentliga sektorn i sig, som stod i centrum för Timbros kritiska granskning.⁶⁴

I en numera klassisk studie (1989) granskade sociologen Stefan Svallfors också ”attityder” till svensk välfärdspolitik. Han fann att svenskarna visserligen ”älskar” sin välfärdsstat, men känner betydligt mer skepsis inför dess förvaltning. Svallfors studie underströk betydelsen av klass, utbildning och inkomst för attityderna till välfärdsstaten, men betonade också de stora skillnaderna i synen mellan olika demografiska grupper. Helt i linje med förnyelsedebatten inom socialdemokratien under 1980-talet kunde Svallfors konstatera att formerna och förutsättningarna för välfärdens transfereringar var avgörande för upplevelsen och erfarenheten av välfärdsstaten, som i sin tur direkt påverkade attityden till välfärdspolitiken. Även för generösa och uppskattade system kunde stödet och tilliten undergrävas om själva förmedlingen upplevdes som präglad av förmynderi och bristande behovsanpassning.⁶⁵

Detta tema plockades upp av bland annat Moderaternas Framtidsgrupp. Under medverkan av sociologen Hans L. Zetterberg betraktade gruppen den moderna tillvaron som uppdelad mellan ”den lilla världen”, livsvärlden, och ”den stora världen”, systemvärlden.⁶⁶ För Zetterberg framstod ”välfärdsmarknaden” ingalunda som perfekt. Men den framställdes däremot som mer flexibel än ”välfärdsbyråkratin”, då den

åtminstone teoretiskt kunde bringas närmare den lilla världen och därmed anpassas till krav på valfrihet.⁶⁷ SOM-undersökningarna för krisåren 1991–94 bekräftade synen att Sverige genomgick en större förskjutning i samhällssyn och värderingar, manifesterat i Bildtregeringens ”systemskifte”, vilket i sin tur medförde att den offentliga sektorn i allt högre grad kom att utsättas för kritisk granskning, nu under det dubbla trycket av finanskris och opinionsstöd för en borgerlig samhällssyn.⁶⁸

Den smidiga marknaden som svar på den klåfingriga statens problem

Jag har försökt visa hur byråkratikritiken spelade in i den bredare välfärdsstatskritiken och därmed, om än indirekt, bidrog till att ”göra” marknaden och dess mekanismer till ett tänkbart framtidsorienterat alternativ i ett samhälle vars politiska kultur länge karaktäriserats som statsorienterat, solidariskt och kollektivistiskt. I backspegeln framstår marknadssvängningen som nästintill ostoppbär, inte helt olikt hur välfärdsutbyggnaden lite slentrianmässigt beskrivs som närmast oundviklig under rekordåren. Då förefaller det paradoxalt att valresultat, riksdagsomröstningar, opinionsundersökningar och attitydstudier talar ett delvis annat språk. Möjligen är detta följdriktigt, och bekräftar endast bilden av marknadsanpassningen som ett elitprojekt, drivet av mer eller mindre slutna sällskap av opinionsbildare, lobbyister och experter med hänvisning till ”nödvändighetens” diktat. ”Nyliberaliseringen” blir då den yttersta formen för teknokratisk styrning, inte av ansvariga politiker, utan av organiserade särintressen i mellanrummet mellan medborgare och myndigheter, samhälle och stat. Ett annat återkommande tema i det här undersökta materialet är de ofta återupprepade föreställningarna om en folklig kritik som tas för given men som främst gör sig gällande i källorna genom opinionsbildning på elitnivå. Annorlunda uttryckt: styrningsproblemet ovanifrån möts av krångelproblemet underifrån.

Mycket av byråkratiseringskritiken tycks ha utvecklats inom ett slags fältöverskridande, ofta essäistisk samhällsdiagnostik – en genre som av allt att döma blomstrade vid denna tid, stundtals i ganska markerad kontrast till den svala och sakliga utredningsprosan. Det är ofta oklart vad det är som byråkratiseras – är det näringsliv, förvaltning,

föreningsliv eller samhället i stort? Det är däremot tydligt att byråkratiseringsdebatten i minst lika hög grad handlade om fruktan inför framtida byråkratisering som den rörde sig kring den faktiskt existerande byråkratin. Kritiken handlade också mer om välfärdsstatens former än välfärdens innehåll. På så sätt kan man säga att nyliberaliseringen, åtminstone inom fältet välfärdsstatskritik, kommer in bakvägen.

Följaktligen är den ideologiskt kodade valfriheten inledningsvis påtagligt frånvarande i byråkratikritiken. Det är det mer subjektivt upplevda krånglet som står i centrum. Krånglet hänger i sin tur ihop med den moderna välfärdsstatens reglering av mänskliga aktiviteter å ena sidan och dess finansiering genom skatteuttag å den andra. Årtalet 1980 och inte minst SAF-kongressen detta år framstår som en viktig brytpunkt för den svenska byråkratiseringskritiken, då en rad olika kritiska teman och projekt kunde samlas runt insikten att regeringsskiftet i sig inte nödvändigtvis medförde mindre byråkrati. Byråkratin framställdes så att säga som ett "svenskt" drag, fast förankrat i välfärdsstaten. Först då kunde byråkratiseringskritiken, efter sin ringlande väg genom det sammansatta välfärdssamhällets många instanser, bilda en på sitt sätt enhetlig plattform för en mångfald av olika teman för välfärdsstatskritik, en enhet som oftast spricker upp i sina delar då konkreta åtgärder för "avbyråkratisering" kommer på tal.

Så varför, när och hur kom då marknaden att bli den tänkta lösningen på krånglet? När de praktiska svårigheterna med såväl avbyråkratisering som ostyrbarhet uppdagades under de borgerliga regeringsåren tycks ett slags samsyn ha växt fram, och ambitionen att reformera den offentliga sektorn började ersättas av ambitionen att privatisera den. Om den politiska makten inte rädde på den offentliga byråkratin skulle måhända den ekonomiska marknaden göra det. Uppenbarligen kunde ju även svenska företag – trots den ständigt växande floran av statliga regleringar – förnya sig och effektivisera sin verksamhet genom att just verka på marknaden och tillämpa marknadens diktat på den egna organisationen. Och vad var myndigheter om inte just organisationer? Här fanns även föreställningen om en sorts dubbelrörelse av det slag som skisseras i den här volymens inledning: i den mån näringslivets konkurrenskraft begränsades av välfärdsstatens skatter, regleringar och funktionssätt och marknadens mekanismer kringskars – hotade

av den expanderande välfärdsstaten i allmänhet och löntagarfonderna i synnerhet – följde det logiskt att anta att tillvaron skulle kunna för-
enklas och krånglet begränsas om marknadskrafterna bara släpptes
fria. För borgerlighetens del handlade det alltså om en rörelse från en
tänkt reformering via nedskärning till privatisering av den offentliga
sektorn. Trots att tanken på marknaden som lösning knappast godtogs
som en lösning på socialdemokratiskt håll – med några få undantag som
nämnts ovan – så delades problembilden av ostyrbarheten och krånglet
även av många till vänster.

Även om senare perioder av nyliberalisering i Sverige följt på med-
veten politisk mobilisering å ena sidan och ekonomisk och social kris
å den andra – och därmed i viss mån liknar nyliberaliseringens banor
i många andra länder – vill jag alltså argumentera för att en stor del av
förarbetet låg i kombinationen av den svenska välfärdsstatsens tendens
till experimenterande självanalys och lätt socialhypokondrisk intro-
spektion och den breda, kanske banala samsyn som kunde skapas kring
den delade erfarenheten av krånglet. Det är visserligen svårt att härleda
nyliberal ideologi, och än mindre nyliberal politik, hos de borgerliga
regeringarna 1976–82, men undersökningen tyder på att perioden var ett
viktigt skede för en ny typ av välfärdsstatskritik som mer systematiskt
pekade på djupare strukturella problem i välfärdsstatsens underbyggnad
än tidigare. Här utgjordes måltavlan inte bara av välfärdsstatsens politiska
ekonomi, som ju trots allt var konjunkturberoende och växlande, utan
kanske framför allt av dess föregivet byråkratiska politiska kultur – ett
centralt grundtema i 1990-talets mer uttryckligt ideologiskt orienterade
välfärdsstatskritik.

- För mer om Åke Daun och etnologins (åter)upptäckt av ”svensk mentalitet”, se
Andreas Mørkved Hellenes kapitel.
- För en studie av hur privatisering framställdes som en jämställdhetsfråga, se
Helena Tolvheds kapitel.
- För valfrihetsdiskursens framväxt och genomslag, se Jenny Anderssons kapitel.

Noter

- 1 Casten von Otter, "Välfärdsstatens förvaltning", i Ulf Himmelstrand & Göran Svensson (red.), *Sverige – vardag och struktur: Sociologer beskriver det svenska samhället* (Stockholm: Norstedts, 1993 [1988]), s. 647–667.
- 2 Elder, Neil, Alastair H. Thomas & David Arter, *The Consensual Democracies? The Government and Politics of the Scandinavian States* (Oxford: Martin Robertson, 1982).
- 3 Urban Lundberg, *Juvelen i kronan: Socialdemokraterna och den allmänna pensionen* (Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2003); Ilja Viktorov, *Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige* (Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2006).
- 4 Urban Lundberg & Mattias Tydén, "Stat och individ i svensk välfärdspolitisk historieskrivning", i Marika Hedin (red.), *Staten som vän eller fiende? Individ och samhälle i svenskt 1900-tal* (Stockholm: Institutet för framtidsstudier, 2007), s. 17–39; Per Lundin & Niklas Stenlås, "The Reform Technocrats: Strategists of the Swedish Welfare State, 1930–1960", i Joris Vandendriessche, Evert Peeters & Kaat Wils (red.), *Scientists' Expertise as Performance: Between State and Society 1860–1960* (London: Pickering & Chatto, 2015), s. 135–146.
- 5 Björn Wittrock & Stefan Lindström, *De stora programmens tid: Forskning och energi i svensk politik* (Stockholm: Akademilitteratur, 1984).
- 6 Christian Abrahamsson & Torbjörn Elensky (red.), *Radikalism och avantgarde: Sverige 1947–1967* (Stockholm: Timbro förlag, 2022).
- 7 Nils Edling, "The Languages of Welfare in Sweden", i Nils Edling (red.), *The Changing Meanings of the Welfare State: Histories of a Key Concept in the Nordic Countries* (New York: Berghahn, 2019), s. 77–136.
- 8 Niklas Olsen, "Welfare State Criticism as Elite Criticism in 1970s Denmark", i Johan Östling, Niklas Olsen & David Larsson Heidenblad (red.), *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas, and Aspirations* (London: Routledge, 2020), s. 111–126.
- 9 Jenny Andersson, *När framtiden redan hänt: Socialdemokratin och folkhemsnostalgien* (Stockholm: Ordfront, 2009).
- 10 Stig-Björn Ljunggren, "Från smygsocialism – till smyggkapitalism", *Fönstret* 2 (2019).
- 11 För en tidig argumentation på detta tema med många efterföljare, se Göran Palm, *Indoktrineringen i Sverige* (Stockholm: PAN/Norstedts, 1968).
- 12 Jenny Andersson, *Mellan tillväxt och trygghet: Idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk socialpolitisk ideologi under efterkrigstiden* (Uppsala: Uppsala universitet, 2003).
- 13 Gunnar Olofsson, "'Den stränge fadern och den goda modern': Sociologiska perspektiv på den moderna svenska staten", i Ulf Himmelstrand & Göran Svensson (red.), *Sverige – vardag och struktur: Sociologer beskriver det svenska samhället*, 2 rev. uppl. (Stockholm: Norstedts, 1993 [1988]), s. 588.
- 14 Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1967); Rikard Westerberg, *Socialists at the Gate: Swedish Business and the Defense of Free Enterprise, 1940–1985* (Stockholm: Stockholm School of Economics, 2020), s. 121.
- 15 Litteraturen är omfattande, centrala verk är Kristina Boréus, *Högervåg: Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989* (Stockholm: Tiden, 1994); Westerberg 2020.

- 16 Torsten Svensson, *Marknadsanpassningens politik: Den svenska modellens förändring 1980–2000* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2001).
- 17 Även här finns ett stort forskningsfält, se särskilt Anders Frenander, *Debattens vågor: Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt* (Göteborg: Göteborgs universitet, 1999), s. 195ff; Martin Wiklund, *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990* (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2006).
- 18 Ainur Elmgren & Norbert Götz (red.), *The Political Culture of Nordic Self-understanding: Power Investigation* (London: Routledge, 2016); Philippe Bezes, "Le nouveau phénomène bureaucratique: Le gouvernement par la performance entre bureaucratisation, marché et politique", *Revue française de science politique* 70:1 (2020), s. 21–47.
- 19 Nordal Åkerman, *Apparaten Sverige: Samtal med beslutsfattare i politik, ämbetsverk, företag* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1969); Thomas J. Anton, "Policy-making and Political Culture in Sweden", *Scandinavian Political Studies* 4 (1969), s. 88–102.
- 20 Walter Korpi, *Varför strejkar arbetarna? En sociologisk betraktelse över konflikter, makt och rätt på arbetsmarknaden* (Stockholm: Tiden, 1970).
- 21 Lennart Lundquist & Harry Petersson (red.), *Byråkrati och demokrati: Problem kring den offentliga förvaltningen* (Lund: Studentlitteratur, 1971); Ulf Christoffersson, *Byråkrati och politik: En studie av den svenska statstjänstemannakåren* (Stockholm: Bonnier, 1972).
- 22 Inge Jonsson, *Maktens verktyg: Byråkrater och politiker i nutida svensk samhällsskildring* (Stockholm: LiberFörlag i samarbete med Delegationen för långsiktssmotiverad forskning, 1978); Jon Pierre & Peter Ehn, "The Welfare State Managers: Senior Civil Servants in Sweden", i Edward C. Page & Vincent Wright (red.), *Bureaucratic Elites in Western European States: A Comparative Analysis of Top Officials* (Oxford: Oxford University Press, 1999), s. 249–265.
- 23 Martin Åberg, *Politikern i svensk satir 1950–2000: Från folkhemspamp till välfärdsmanager* (Lund: Nordic Academic Press, 2006).
- 24 Carl Marklund, "From 'False' Neutrality to 'True' Socialism: US 'Sweden-bashing' during the Later Palme Years, 1973–1986", *Journal of Transnational American Studies* 7:1 (2016), s. 1–18.
- 25 För skatteflykt mer generellt, se Mikael Wendschlag & Thibaud Giddey, "Tax System Credibility vs. Banking System Credibility: Tax Evasion from Sweden to Switzerland in the Early 1970s", i Korinna Schönhärl, Gisela Hürlimann & Dorothea Rohde (red.), *Histories of Tax Evasion, Avoidance and Resistance* (New York: Taylor & Francis, 2022), s. 240–256.
- 26 Folkpartiet, "I Folkpartiets Sverige är det mindre krångel och byråkrati" (affisch, 1976). För en socialdemokratisk röst, se Gunnar Myrdal, "Dags för ett bättre skattesystem!", *Ekonomisk Debatt* 6:7 (1978), s. 493–506.
- 27 Erik Anners, *Den socialdemokratiska maktapparaten* (Stockholm: Askild & Känekull, 1976).
- 28 Hans Esping & Måns Lönnroth, "En socialistisk statsförvaltning?", *Tiden* 69:1 (1976), s. 12–20.
- 29 Olof Petersson, *Väljarna och valet 1976* (Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1977).
- 30 Stig Rindborg, "Att motarbeta byråkratisering", *Svensk Tidskrift* 69 (1979), s. 230–234.

- 31 Ds Kn 1978:6, *Byråkratiutredningen: Service och information: Redovisning av två rapporter* (Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget, 1978); SOU 1979:31: *Byråkratiutredningen: Bättre kontakter mellan enskilda och myndigheter: Betänkande* (Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget, 1979).
- 32 Fredrik Sterzel (red.), *Samhällsguiden: Vilka regler gäller? Vart vänder man sig? En vägledning genom samhället* (Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget, 1979).
- 33 Nils Berglund, *Om byråkrati* (Stockholm: Socialstyrelsen, 1978).
- 34 Peter Gorpe, *Politikerna, byråkraterna och de nya styrformerna: En genomgång av administrativa styr- och beslutsmetoder och deras användning i politik och förvaltning* (Stockholm: LiberFörlag i samarbete med Delegationen för långsiktsmotiverad forskning, 1978).
- 35 Konstitutionsutskottets betänkande 1977/78:38 med anledning av motion angående den statliga Förvaltningens organisation m.m. Om rättsäkerhet och samhällsinformation, se Kenneth Abrahamsson & Bengt Strömblom, *Förvirrande förvaltning: Medborgaren i den byråkratiska labyrinten* (Stockholm: LiberFörlag, 1979).
- 36 Daniel Tarschys, *Den offentliga revolutionen* (Stockholm: LiberFörlag, 1978).
- 37 Se Bo Hillman, Rolf Annerberg & Sture Carlsson, *Krångla lagom!* (Stockholm: Liber Förlag, 1978); Förvaltningsutredningen, *Förnyelse genom omprövning: Huvudbetänkande* (Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget, 1979).
- 38 Regeringens proposition 1978/79:111 om åtgärder mot krångel och onödig byråkrati m.m. (Stockholm, 1979); Osignerad ledare, "Krångla lagom!", *Svenska Dagbladet* 21/3 1979.
- 39 Bert Levin, "En skog av röda nålar: Om politiseringen av departement och förvaltning", i Bengt Rydén (red.), *Makt och vanmakt* (Stockholm: SNS, 1983), s. 91–100.
- 40 SOU 1983:39: *Förvaltningsutredningen, Politisk styrning – administrativ självständighet: Betänkande* (Stockholm: Liber/Allmänna förlaget, 1983), s. 105.
- 41 Anders Mellbourn, *Byråkratins ansikten: Rolluppfattningar hos svenska högre statstjänstemän* (Stockholm: LiberFörlag, 1979).
- 42 Lennart Arvedson (red.), *Land i olag: Samhällsorganisation under omprövning* (Stockholm: SNS, 1983).
- 43 Dessa grupperingar skulle senare profilera sig genom "Palmehatet". Håkan Hermansson & Lars Wenander, *Uppdrag: Olof Palme: Hatet, jakten, kampanjerna* (Stockholm: Tiden, 1987).
- 44 Mats Lundahl & Sven-Arne Nilsson, "Sven Rydenfelt: Ekonomen som debattör", *Ekonomisk Debatt* 43:6 (2015), s. 48–59.
- 45 *Näringslivets kalender: Vem är vad i Sveriges näringsliv* (Stockholm: Skand. direktions service, 1979), s. 8.
- 46 Magnus Ivarsson, *Återerövra marknadshushållningen* (Stockholm: Forum för samhällsdebatt, 1977); Magnus Ivarsson, *Från marknadsekonomi till skattestat* (Stockholm: Sveriges marknadsförbund, 1977).
- 47 Carl-Johan Westholm (red.), *Skapande eller bevakande Sverige: Inför SAF-kongressen 1980: Expertrapporter* (Stockholm: SAF, 1979–1980).
- 48 Göran Tamm, *Det nollställda samhället: Debattskrift* (Laholm: Settern, 1981); Ulf Brunfelte, *Välfärdsutveckling eller kontrollsamhälle?* (Göteborg: Karima, 1981).
- 49 *Vägen ur välfärdsstatens kris: Politik för ett friare Sverige* (Stockholm: Fria Moderata Studentförbundet, 1982); Patrik Engellau & Carl-Johan Westholm, *Vägval: Fyra Sverige-bilder: Executive Fiction* (Stockholm: Timbro förlag, 1984).

- 50 Lennart J. Lundqvist, "Demokratins Problem", *Tiden* 71:6 (1978), s. 365–366; Per-Olof Edin & Anna Hedborg, *Det nya uppdraget* (Stockholm: Tiden, 1980); Peter Dencik (red.), *Vänstern och den ekonomiska politiken: En studie i restriktioner och möjligheter för en alternativ ekonomisk politik i Nordvästeuropa* (Stockholm: Arbetarkultur, 1981).
- 51 Anders Mellbourn, *Bortom det starka samhället: Socialdemokratisk förvaltningspolitik 1982–1985* (Stockholm: Carlsson, 1986); Henrik Malm Lindberg & Stig-Björn Ljunggren, *Från jämlikhet till effektivitet: Om lärande socialdemokrati under 1980-talet* (Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2014).
- 52 Klas Eklund, "Nu krävs en svensk historisk kompromiss", *Dagens Nyheter* 21/1 1981; Villy Bergström, Harry Flam, Carl Hamilton, Klas Eklund, Nils Lundgren & Karl-Göran Mäler, "Här är hästkuren!", *Arbetet* 19/2 1981; Villy Bergström, Harry Flam, Carl Hamilton, Klas Eklund, Nils Lundgren & Karl-Göran Mäler, "Hästkuren nödvändig!", *Arbetet* 5/3 1981. Se också diskussion i Agneta Hugemark, *Den fängslade marknaden: Ekonomiska experter om välfärdsstaten* (Lund: Arkiv, 1994); Klas Eklund, "En fängslad sociolog: Kommentar till Agneta Hugemarks avhandling", *Ekonomisk Debatt* 23:6 (1995), s. 502–507.
- 53 Klas Eklund, "1980-talets förändrade tillväxtförutsättningar: Vad innebär de för den offentliga sektorn?", EFI Research Paper 6201 (Stockholm: Handelshögskolan, 1981); Klas Eklund, "Förnya den gemensamma sektorn", *LO-Tidningen* 6 (1989), s. 8–11.
- 54 Se Statskontoret, *Kostnader för offentliga tjänster i Norden/KRON-projektet* (Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget, 1984).
- 55 Hans Haste & John-Olof Persson, *Förnyelse i folkhemmet* (Stockholm: Tiden, 1984); Lars Anell & Ingvar Carlsson, *Individens frihet och framtidens välfärdssamhälle: En diskussion av de två alternativen i svensk politik* (Stockholm: LO, 1985). Om skattesystemets inneboende expansionism, se Elisabeth Langby, *Vinter i välfärdslandet* (Stockholm: Askelin & Hägglund, 1984); Anders Isaksson, *Alltid mer, aldrig nog: Om medborgaren, staten och välfärden* (Stockholm: Fischer, 1994).
- 56 Staffan Wahlström, "Den ekonomiska krisen ställer ökade krav på fördelningsstatistiken", *Statistisk tidskrift* 20:3 (1982), s. 190–207.
- 57 David Magnusson, *Individen: Aktivitet och passivitet i välfärdssamhället* (Stockholm: Stockholms universitet, Psykologiska institutionen, 1984).
- 58 *Projektet Byråkrati och makt i krångelsverige: Arbetsrapport* (Stockholm: Stockholms universitet, 1985–87); Göran Ahrne, *Den irriterade medborgaren: En undersökning om erfarenheter och upplevelser av byråkrati* (Stockholm: Stockholms universitet, 1985).
- 59 Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, *Byråkratiseringstendenser i Sverige* (Stockholm: Liber/Allmänna förlaget, 1986).
- 60 Statens industriverk, "Krångel-Sverige: Myt eller sanning?", *SIND* 4 (1986).
- 61 Mikael Gilljam & Lennart Nilsson, "Svenska folkets åsikter om den offentliga sektorn", *Statsvetenskaplig tidskrift* 88:2 (1985), s. 123–139.
- 62 Åke Daun, *Svensk mentalitet* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1989); Eva Öresjö, "Vadan och varthän: Det svenska välfärdstänkandet och bostadsforskningen", *Arkitekturforskning* 3:1–2 (1990), s. 109–124.
- 63 Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.), *SOM-undersökningen 1986: Genomförande, deltagare, huvudresultat* (Göteborg: Göteborgs universitet, 1987); Sören

- Holmberg & Lennart Weibull (red.), *Åttiotal: Svensk opinion i empirisk belysning* (Göteborg: Göteborgs universitet, 1989).
- 64 Jan Wallenberg, *Socialdemokratins politiska problem: Maktapparat eller koloss?* (Stockholm: Timbro idé, 1987).
 - 65 Stefan Svallfors, *Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdspolitik* (Lund: Arkiv, 1989).
 - 66 Hans L. Zetterberg, *Den svenska socialstaten: Ett forskningsprojekt* (Stockholm: City University Press, 1992).
 - 67 *Idéer för vår framtid* (Stockholm: Moderata samlingspartiet, 1990). Begreppen "livsvärlden" och "systemvärlden" anknöt till den tyske filosofen Jürgen Habermas arbeten.
 - 68 Stig Hadenius & Lennart Nilsson, "Ifrågasatt: Offentliga sektorn i debatt och opinion", SIM (Svensk Informations Mediecenter), Rapport 3 (1991); Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.), *Trendbrott? SOM-undersökningen 1991* (Göteborg: Göteborgs universitet, 1992); Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.), *Perspektiv på krisen: SOM-undersökningen 1992* (Göteborg: SOM-institutet, 1993); Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.), *Vägval: SOM-undersökningen 1993* (Göteborg: SOM-institutet, 1994); Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.), *Det gamla riket: SOM-undersökningen 1994* (Göteborg: SOM-institutet, 1995).